

мигрируют в Заливки со многих лесных кварталов заповедника. Размножение всех лесных амфибий на заповедной террасе реки Верещицы происходит на протяжении марта – первой декады мая в такой последовательности: *Rana temporaria* – *Rana arvalis* – *Bufo bufo* – *Triturus vulgaris* – *Triturus cristatus* – *Hyla arborea*.

Ключевые слова: заповедник "Расточье", амфибии, популяции, лесные экосистемы.

Gorban L.I. Fauna of forest amphibian species of "Roztochia" nature reserve

On the territory of nature reserve "Roztochia" 11 species of amphibians are recovered. Among them all 6 forest species are included to Bern convention list. Most closely tied with forest ecosystems are: *Bufo bufo*, *Triturus vulgaris*, *Hyla arborea* and two *Rana species*: *R. temporaria* and *R. arvalis*. "Zalyvky" is most valuable for conservation of local amphibians populations. This site has main value for reproduction of all amphibian species, that migrate in early Spring from forest to this site. Reproduction of all forest amphibian species, on the protected terrace of the Vereschysia river valley, occurs during March – May in sequence: *Rana temporaria* – *Rana arvalis* – *Bufo bufo* – *Triturus vulgaris* – *Triturus cristatus* – *Hyla arborea*.

Keywords: "Roztochia" nature reserve, amphibians, populations, forest ecosystems.

УДК 599. 423

Ст. наук. співроб. І.М. Горбань –
Природний заповідник "Розточчя"

ФАУНА ПТАХІВ ТА ССАВЦІВ ЗАПОВІДНИКА "РОЗТОЧЧЯ"

Сучасна фауна української частини Розточчя об'єднує 357 видів хребетних тварин, з яких 83 % становлять види, що поширені у природному заповіднику. Високий природоохоронний статус мають 74 % видів, які підлягають охороні згідно з Бернською конвенцією. Також 19 % мігруючих видів птахів та ссавців підлягає охороні згідно з Боннською конвенцією. Найбільш багатою є фауна птахів, що становить 71 % від загальної кількості поширених тут видів хребетних тварин. Від загального числа видів хребетних, які занесені до Червоної книги, близько 70 % – це види птахів. Серед птахів переважають горобцеподібні, які становлять близько 41 % від загальної кількості всіх виявлених на Розточчі видів птахів. Серед ссавців домінують гризуни *Muriformes* (35 % від загальної кількості ссавців регіону) та хижаки *Caniformes* (24 %). Дрібні комахоїдні ссавці (*Soriciformes*) становлять близько 13 % від загального складу виявлених ссавців.

Ключові слова: птахи, ссавці, популяції, рідкісні види, Українське Розточчя.

Донедавна дослідження фауни хребетних тварин у південній частині Розточчя і, зокрема, на території сучасного заповідника, проводили польські зоологи, які детально вивчали фауну та створювали місцеві фауністичні колекції [6, 10]. Після Другої світової війни зоологічні дослідження на південному Розточчі продовжили вчені Львівського державного університету та Львівського лісотехнічного інституту [1, 2, 7].

Регулярні зоологічні дослідження в українській частині Розточчя розпочато з 1985 р. від часу заснування природного заповідника, що обіймає два лісництва – Верещицьке та Ставчанське загальною площею 2084 га. Від того часу регулярно здійснюють загальнодержавну програму Літопису природи заповідника, що має на меті щорічний аналіз стану популяцій як рідкісних, так і звичайних видів фауни. Вивчають фенологічні явища у житті тварин, особливості їх біології, щорічну динаміку чисельності та щільності видів, які

підлягають регулярному контролю. Для оцінювання чисельності лісових видів птахів та ссавців заповідника прокладено трансекти для обліку та моніторингу за станом популяцій хребетних тварин. Відповідно, на цих маршрутах створено і постійні пробні площі, на яких проводять облік дрібних ссавців (з допомогою ловчих циліндрів та спеціальних пасток – живоловок), або оцінювання щільності гніздових видів птахів чи осілих ссавців. Окремі дослідження на всій території української частини Розточчя проводили згідно з загальноновизнаними методиками [9] за біотопічним розподілом або загальним територіальним розміщенням, розмноженням, весняними та осінніми міграціями у птахів. На території заповідника застосовано картографічну методику дослідження гніздової орнітофауни лісових та болотних екосистем [3].

В умовах Розточчя найбільш багатою є фауна птахів, що становить 71 % від загальної кількості поширених тут видів і, відповідно, 70 % – види птахів, що занесені до Червоної книги України (від загальної кількості видів, які занесено до Червоної книги). Серед птахів переважають горобцеподібні, які становлять близько 41 % від загальної кількості всіх виявлених на південному Розточчі видів птахів.

Багатим на видовий склад є лісовий комплекс птахів, де серед хижих птахів домінують яструб великий *Accipiter gentilis*, яструб малий *Accipiter nisus*, канюк звичайний *Buteo buteo*, підсоколик великий *Falco subbuteo*. У багатьох хижих видів, що занесені до Червоної книги, розміри місцевих популяцій помітно скоротились (зміїд *Circaetus gallicus*, орел-карлик *Hieraaetus pennatus*, підорлик малий *Aquila pomarina*). Але в орлана-білохвоста *Haliaeetus albicilla* упродовж 20 років чисельність залишається сталою (Gorban, 1985) і на території заповідника щорічно одна пара успішно виводить 1-2 молодих. Значні зміни відбулись у лісових куриних птахів, а саме, у тетерука *Lyrurus tetrix* стрімко скоротилась кількість токовищ та сумарна кількість гніздових пар. На відміну від тетерука, в орябка *Tetrastes bonasia*, в останні роки чисельність зростає і цей вид почав поширюватись по всій території південного Розточчя, тоді як раніше (протягом останніх 25 років) траплявся лише в урочищах мисливського господарства Майдан.

До лісових видів із сталою чисельністю популяцій в останні два десятиліття належать: коловодник лісовий *Tringa ochropus*, слуква *Scolopax rusticola*, дятел середній *Dendrocopos medius*, сова сіра *Strix aluco*, жовна чорна *Dryocopus martius*, дрізд-омелюх *Turdus viscivorus*, щеврик лісовий *Anthus trivialis*, синиця чубата *Parus cristatus*, синиця чорна *Parus ater*. У таких лісових видів, як припутень *Columba palumbus*, одуд *Upupa epops*, крутиголовка *Jynx torquilla*, крук *Corvus corax* – чисельність помітно зростає і вони поширюються по всьому Розточчю. Щорічно чисельність скорочується або помітно змінюється у голуба-синяка *Columba oenas*, горлиці звичайної *Streptopelia turtur*, зозулі *Cuculus canorus*, жовни сивої *Picus canus*, жовни зеленої *Picus viridis*, синиці довгохвостої *Aegithalos caudatus*, снігура *Pyrrhula pyrrhula*, підкоришника короткопалого *Certhia brachydactyla*. Не регулярно, у окремі роки, в лісах південного Розточчя гніздуються: чиж *Spinus spinus*, шишкар ялиновий *Loxia curvirostra*, чечевиця *Carpodacus erythrinus*, мухоловка білошия *Ficedu-*

la albicollis, мухоловка мала *Ficedula parva*, горихвістка звичайна *Phoenicurus phoenicurus*.

Серед рідкісних лісових видів, що занесені до Червоної книги України і трапляються у заповіднику та по всій території південного Розточчя, чисельність зростає у пугача *Bubo bubo*, сови довгохвостої *Strix uralensis*, помітно скорочується або змінюється у лелеки чорного *Ciconia nigra*, шуліки рудого *Milvus milvus*, сорокопуда сірого *Lanius excubitor*.

Для водно-болотяних птахів важливу роль відіграють ставкові комплекси вздовж кордонів заповідника по долині річки Верещиці між с. Лелехівка та с. Страдч. Особливо важливе значення має великий Янівський став площею понад 200 га, який з давніх часів ще називають Янівським озером. Саме на цьому озері гніздуються найбільші в українській частині Розточчя колонії сірих чапель *Ardea cinerea* (понад 200 пар) та мартинів звичайних *Larus ridibundus* (понад 1500-2000 пар). Колонія чапель перебуває на території орнітологічного заказника "Янівські чаплі" поруч із садибою заповідника і тут охороняється. Чисельність гніздових колоній мартинів звичайних в останнє десятиліття зазнала значних коливань і деякого скорочення місцевої популяції. Переважну більшість ставів щороку восени звільняють від води з метою вилову риби і наповнюють водою тільки рано навесні. Такий режим не зовсім сприяє птахам, бо пізно восени Янівський став залишається без кормових ресурсів і не має значення для мігруючих видів птахів, а також і для зимуючих популяцій.

Серед водоплавних птахів на ставках південного Розточчя, вздовж кордону заповідника, з кінця 1970-х років почала гніздуватись чернь чубата *Aythya fuligula*, але стрімко впала чисельність білоокої черні *Aythya nyroca*, яка в кінці 1980 – тих рр. у цьому регіоні була на межі зникнення [11]. Тільки в останні роки чисельність *Aythya nyroca* (зараз занесена до Червоної книги) почала відновлюватись і вона знову продовжує гніздуватись на ставках і навіть в заплаві річки Верещиці. Стрімке скорочення чисельності було виявлено у сірої качки *Anas strepera* та широконоски *Anas clypeata*, яке тривало протягом останніх 20 років і лише в останні роки також почала відновлюватись чисельність цих качок на ставах південного Розточчя. Цілком інша ситуація з чиркою більшою *Anas querquedula*, яка донедавна була звичайним видом на ставках Розточчя, але в останні 5-6 років помітно скоротила свою чисельність (більше ніж на 50 %). Також помітно, що значні перепади чисельності продовжують відбуватись у лиски *Fulica atra* та норця чорношийого *Podiceps nigricollis*. До лучних видів, які мали значні перепади чисельності протягом останніх десятиліть належить деркач *Crex crex*. В останні 5 років його чисельність на Розточчі відтворюється і в сучасних умовах в урочищі Заливки та на луках Яворівського військового полігону в гніздовий період оселяється не менше 30-40 співочих самців цього виду.

Декілька рідкісних видів птахів, які занесено до Червоної книги, трапляються на південному Розточчі, як і в межах кордонів заповідника, лише під час весняних або осінніх перельотів. Серед них: гоголь *Vulpes phala clangula* (в час весняної міграції у квітні на Яновському ставі є окремі пари та зграї – до

20-30 особин), кульон великий *Numenius arquata* (переважно у серпні та на початку вересня реєструються поодинокі особини та зграї – до 17-30 особин). Серед хижих птахів – сапсан *Falco peregrinus*, балобан *Falco cherrug* та скопа *Pandion haliaetus* (поодинокі особини цих соколів полюють біля берегів Янівського ставу в серпні та на початку вересня), беркут *Aquila chrysaetos* та лунь польовий *Circus cyaneus* трапляються переважно у листопаді та грудні. В окремі роки в долині Верещиці перед осіннім відльотом злітається до 30-50 чорних лелек *Ciconia nigra*. Найбільш численні міграції здійснює через Розточчя журавель сирій *Grus grus*, зграї яких навесні у березні нараховують до 20-50 особин, а у вересні-жовтні – понад 50-80 особин.

У багатьох водно-болотних птахів впродовж останніх десятиліть сформувались стійкі адаптації до зимівлі на Розточчі. Серед них насамперед відомі численні зимівлі чаплі сірої *Ardea cinerea*, качки крижня *Anas platyrhynchos*, регулярні, але нечисленні зимівлі бугая *Botaurus stellaris* та лебедя шипуна *Cygnus olor*. Але найважливіше, що завдяки багатим на врожаї лісам на Розточчі залишається зимувати багато лісових видів птахів. Взимку в урожайні роки букових та грабових горішків, для багатьох птахів ліси Розточчя є довготривалим пристанівком для успішної зимівлі. Сюди, в ліси південного Розточчя прилітає зимувати багато птахів північноєвропейських популяцій, особливо, це дрібні горобинні птахи. Серед них: синиця довгохвоста *Aegithalos caudatus*, гаїчка болотяна *Parus palustris*, гаїчка-пухляк *Parus montanus*, синиця чубата *Parus cristatus*, синиця чорна *Parus ater*, синиця блакитна *Parus caeruleus*, повзик *Sitta europaea*, підкоришник звичайний *Certhia familiaris*, чиж *Spinus spinus*, шишкар ялиновий *Loxia curvirostra*, снігур *Pyrrhula pyrrhula*, костогриз *Coccothraustes coccothraustes*. Також розточанські ліси є важливими для зимівлі багатьох видів дятлів, що здійснюють тривалі переміщення у несприятливі сезони року: жовна сива *Picus canus*, жовна чорна *Dryocopus martius*, дятел середній *Dendrocopos medius*, дятел малий *Dendrocopos minor*.

На південному Розточчі в межах заповідника переважно поширені лісові види ссавців, серед яких домінують гризуни *Muriformes* (35 % від загальної кількості ссавців регіону) та хижаки *Caniformes* (24 %). З лісових видів дрібних гризунів найбільше поширені і чисельні мишак жовтогрудий *Sylvetmus tauricus*, нориця руда *Myodes glareolus*, ліскулька (горішковий вовчок) *Muscardinus avellanarius*. Але на жаль, у цих лісових видів, які є основою трофічних ланцюгів багатьох хижих звірів та птахів, в останнє десятиліття помітні значні перепади чисельності і тривалий спад загальної чисельності на всіх досліджуваних лісових ділянках. У лучних екосистемах домінують такі види, як нориця польова *Apodemus arvalis*, мишка лугова *Micromys minutus*. Для останнього виду встановлено щільність вздовж узлісь до 3-4 гнізд на 500 м маршруту, а вздовж лугових берегів річки Верещиці її щільність досягала на 1 км маршруту до 9-11 гнізд. В останні роки зросла чисельність вовчка сірого *Glis glis*, який часто трапляється у дубових та буково-дубових лісах. Також цей вовчок дедалі частіше адаптовується до присутності людського житла на узліссях. До типових і чисельних видів гризунів у регіоні нале-

жать заєць сірий *Lepus europaeus* та білка звичайна *Sciurus vulgaris*. Серед гризунів за тривалий період найпомітніше скоротилась чисельність мишівки лісової *Sicista betulina* у лісових екосистемах, та хом'яка звичайного *Cricetus cricetus* в агроландшафтах. Значні зміни у фауні ссавців Розточчя відбулись останнім часом саме серед гризунів. Раніше інтродукований вид – ондатра *Ondatra zibethicus*, у два останні десятиліття почала відновлювати свою чисельність і знову зайняла більшість місцевих водойм. Але найцікавішим є факт, що бобер європейський *Castor fiber* почав швидко поширювати свій ареал з малих річок Балтійського басейну у річки Чорноморського басейну. На сьогодні бобри зайняли більшу частину південного Розточчя і зареєстровані на кордонах заповідника.

Дрібні комахоїдні ссавці (*Soriciformes*) в умовах заповідника становлять близько 13 % від загального складу виявлених ссавців. Серед них в лісах домінують мідниця звичайна *Sorex araneus* та мідниця мала *Sorex minutus*. Встановлено, що у засушливі роки чисельність цих дрібних комахоїдних тварин помітно скорочується. У протічних водоймах регіону (у малих річках та каналах) трапляються водні види комахоїдних тварин – рясоніжка велика *Neomys fodiens*, рясоніжка мала *Neomys anomalus* (останню занесено до Червоної книги України).

Серед рукокрилих *Vespertilioniformes* найбільш поширеними на Розточчі є нічниця велика *Myotis myotis*, вухань звичайний *Plecotus auritus*, нетопир малий *Pipistrellus pipistrellus*, кажан пізній *Eptesicus serotinus*. Три види кажанів – нічниця довговуха *Myotis bechsteinii*, нічниця ставкова *Myotis dasycneme*, широкоух європейський *Barbastella barbastellus* – занесені до Червоної книги і трапляються відносно рідко. Більшість з них на зиму відлітають, але вухань звичайний *Plecotus auritus*, у відносно теплі зими, найчастіше залишається у місцевих печерах або на окремих горищах різних будівельних споруд [1, 2], особливо у рекреаційних зонах.

На території української частини Розточчя в останнє десятиліття помічено зростання чисельності багатьох хижих звірів. Значні перепади чисельності помічено у вовка сірого *Canis lupus*, собаки єнотоподібного *Nyctereutes procyonoides*, лисиці звичайної *Vulpes vulpes*, ласки *Mustela nivalis*, тхора темного *Mustela putorius*. Однак чисельність вовка *Canis lupus* на Розточчі зростає. У природному заповіднику одна сім'я вовків виводила молодих протягом 2005-2006 рр., але особливе зростання чисельності вовків пов'язане зі сприятливими умовами для цих звірів на території Яворівського військового полігону, який межує зі заповідником та Яворівським національним природним парком. Загальний природоохоронний режим завдяки цим природоохоронним територіям тепер істотно сприяє збереженню вовків на Розточчі загалом.

Особливо значне зростання чисельності за останні 10 років відбулося у горностая *Mustela erminea*, де в урочищі Заливки та в долин річки Верещиці на 1 км² трапляється до 3-4 особин дорослих горностаїв. Можливо з ростом чисельності горностая, який раніше був досить рідкісним видом і досі занесено до Червоної книги України, частіше почали спостерігати зміну чисельності ласки *Mustela nivalis*. Також, за останні 7-8 років істотно зросла чисель-

ність видри річкової *Lutra lutra* і в 2005-2007 рр. в українській частині Розточчя нараховували близько 30-35 особин видр, які активно переміщались малими річками у різні водойми (особливо у рибогосподарські ставки) протягом різних сезонів року. Досі видра є під охороною Червоної книги і навіть на територіях мисливських угідь, площі яких на південному Розточчі досить значні – оберігається законодавчо. Також зросла чисельність куниці лісової *Martes martes*, а у куниці кам'яної *Martes foina*, яка оселяється у населених пунктах, вона досить тривалий час (понад 15 років) залишається відносно сталою. З акліматизованих видів дуже вдало адаптувались собаки єнотовидні *Nyctereutes procyonoides*, норка американська *Mustela vison* має відносно низьку чисельність, очевидно через загальну високу конкуренцію між хижи-ми ссавцями та не зовсім сприятливі вузькі долини малих річок південного Розточчя.

На відміну від згаданих вище видів хижих звірів, на території південного Розточчя зникла норка європейська *Mustela lutreola*, якої нам не вдалося виявити за останні 10 років зоологічних досліджень, а також, очевидно, зник і кіт лісовий *Felis silvestris*. Але одну особину лісового kota було зареєстровано у заповіднику 25 серпня 2009 р. Стабільною залишається лише популяція борсука звичайного *Meles meles*, який у місцевих листяних та змішаних лісах має особливо сприятливі умови для розмноження та зимівлі. На 10 км² лісів Яворівського р-ну Львівської обл. ми виявили до 2-3 сімей борсуків *Meles meles*.

Серед копитних звірів південного Розточчя у заповіднику найбільш чисельними є свиня дика *Sus scrofa*, та козуля європейська *Capreolus capreolus*, а найбільш малочисельними і навіть рідкісними – олень благородний *Cervus elaphus* та лось європейський *Alces alces* [1, 2]. Чисельність лося була високою лише протягом 1960-1970-х років, коли відбулась значна їх міграція з північно-східних районів Європи [4, 5, 8]. Що ж стосується акліматизації оленя плямистого *Cervus nippon* на південному Розточчі, то вона виявилась невдалою. Плямистих оленів, випущених у ліси південного Розточчя протягом 1960-х років, упродовж наступних десятиліть винищили хижі звірі та людина. До останніх років на Розточчі цей олень зберігається лише в напівприродних умовах та в невеликих вольєрах і, очевидно, не планують його подальшої акліматизації.

Література

1. Гузій А.І. Фауна і населення хребетних Західного регіону України. – Т. 1. Розточчя / А.І. Гузій. – К. : Вид-во "Либідь", 1997. – 148 с.
2. Татаринів К.А. Фауна Хребетних Заходу України / К.А. Татаринів. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1973. – 256 с.
3. Bibby C.J. Bird Census Techniques / C.J. Bibby, N.D. Burgess, D.A. Hill. Academic Press. – London, 1992. – 257 p.
4. Chorazy A. Losie w lasach nadbuzanskich / A. Chorazy Lowiec Pol. – Warszawa, 1964. – 23-24.
5. Glowacinski Z. Wystepowanie oraz sondazowa ocena oddziaływania losia *Alces alces* (L.) na zbiorowiska lesne Zamojszczyzny / Z. Glowacinski, A. Kosior, P. Profus. Studia Osr. Dok. Fizjogr. PAN, 20: – Krakow, 1992. – 273-285.
6. Godyn Z. Rzadkie gatunki ptakow z rzędu Falconiformes obserwowane w latach 1920-1937 w poludniowo-wschodniej Polsce / A. Godyn. Acta Orn., 2, 8: – Warszawa, 1938. – 133-144.

7. **Gorban I.** Current data on Status of Eagles in the West Ukraine. USSR / I. Gorban. World Working Group on birds of prey of the International Council for bird Preservation. – Berlin, 1985. – P. 28-29.

8. **Graczyk R.** Występowanie i liczebność losia (*Alces alces* L) w Polsce z uwzględnieniem przyczyn ekspansji terytorialnej / R. Graczyk, W. Kaniewski. Roczn. AR. – Poznań, 1978. – 39-59.

9. **Hagemajjer W.J.M.** The EBCC Atlas of European Breeding Birds: Their Distribution and Abundance / W.J.M. Hagemajjer, M.J. Blair. Poyser. – London, 1997. – 903 p.

10. **Niezabitowski M.** Przyczynek do fauny kregowcow w Galicji // Sr. komisji fizyogeogr. – Kraków. 1890. – № 35. – S. 102-128.

11. **Tucker G.M.** Birds in Europe: their conservation status / G.M. Tucker, M.F. Heath. Bird Life Conservation Series. – Cambridge, 1994. – № 3. – 600 p.

Горбань И.М. Фауна птиц и млекопитающих заповедника "Расточье"

Современная фауна украинской части Расточья объединяет 357 видов позвоночных животных, среди которых 83 % видов обнаружены в заповеднике. Высокий природоохранный статус имеют 74 % видов, которые охраняются международной Бернской конвенцией. Также 19 % мигрирующих видов птиц и млекопитающих охраняются Боннской конвенцией. Наиболее богата фауна птиц, которая составляет 71 % от общего количества видов местной фауны. Около 70 % от всего состава позвоночных, которые внесены в Красную книгу Украины, составляют птицы. Среди них преобладают воробьинообразные – 41 % от всего видового состава этих животных на Расточьи. Среди млекопитающих в видовом составе преобладают грызуны (*Muriformes* – 35 %) и хищные (*Caniformes* 24 %). Мелкие насекомоядные (*Soriciformes*) составляют всего 13 % от общего состава обнаруженных млекопитающих.

Ключевые слова: птицы, млекопитающие, популяции, редкие виды, Украинское Расточье.

Gorban I.M. Birds and mammals fauna of "Roztochia" reserve.

Recent fauna of Ukrainian part of Roztochia comprise 357 species of vertebrate animals, 83 % of which are distributed in nature reserve. High conservation status have 74 % of species, protected by Bern Convention. Also, 19 % of migrating bird and mammal species protected by Bonn Convention. The richest is bird fauna, that comprise 71 % of vertebrate animals distributed here. From overall number of animals listed in Red Book, 70 % are birds. Among birds passerines dominate, which comprise about 41 % of bird species. *Muriformes* (35 % of all mammal species in region) and *Caniformes* (24 %) dominate among mammals. Small insectivorous mammals (*Soriciformes*) make up about 13 % of all recovered mammals.

Keywords: birds, mammals, populations, rare species, Ukrainian Roztochia.

УДК 599. 423

О.І. Дзизюк¹; ст. наук. співроб. І.М. Горбань²;
С.Д. Татух³; М.І. Ковальчук³

ПЛЯМИСТИЙ ОЛЕНЬ (*CERVUS NIPPON* L., 1758) В УМОВАХ УКРАЇНСЬКОГО РОЗТОЧЧЯ

Заходи з акліматизації плямистого оленя (*Cervus nippon* L.) в українській частині Розточчя було здійснено у 1980-ті роки. Акліматизація цього виду ссавців передбачала збагачення видового різноманіття мисливських угідь у європейській зоні широколистяних лісів. Розселення плямистих оленів обґрунтоване на основі їх високої

¹ Товариство військових мисливців та рибалок Західного регіону України;

² Львівський НУ ім. Івана Франка;

³ Держуправління охорони навколишнього природного середовища у Львівській області